
Lexicographic Bulletin

Vol 12 (1972)

Lexicographic Bulletin

Προβλήματα του ελληνικού γλωσσικού Ἴαλαντος

Nikolaos Kontosopoulos

doi: [10.12681/ld.40750](https://doi.org/10.12681/ld.40750)

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

ΤΟΥ ΔΙΕΥΘΥΝΤΟΥ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΣΥΝΤΑΞΕΩΣ
ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΛΕΞΙΚΟΥ
ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΔΩΔΕΚΑΤΟΣ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

1972

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΕΝΤΡΟΝ ΣΥΝΤΑΞΕΩΣ ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΛΕΞΙΚΟΥ
ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΤΗΣ ΤΕ ΚΟΙΝΩΣ ΟΜΙΛΟΥΜΕΝΗΣ
ΚΑΙ ΤΩΝ ΙΔΙΩΜΑΤΩΝ
Ὁδὸς Ἀναγνωστοπούλου 14 — Ἀθῆναι (136) — Τηλ. : 620-024

Διευθυντής : ΔΙΚΑΙΟΣ Β. ΒΑΓΙΑΚΑΚΟΣ

ACADÉMIE D'ATHÈNES
CENTRE DE RÉDACTION DU DICTIONNAIRE HISTORIQUE
DU GREC MODERNE (LANGUE COMMUNE
ET DIALECTES)
14, rue Anagnostopoulou — Athènes (136) — Tél. : 620-024

Directeur : ΔΙΚΕΟΣ Β. ΒΑΓΙΑΚΑΚΟΣ

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

	Σελίδες
<i>Δικ. Β. Βαγιαζάκου</i> : Γλωσσική συγγένεια Κρήτης καὶ Μάνης [<i>Dik. B. Vayacacos</i> , Parenté linguistique entre la Crète et le Magne].....	3- 42
<i>Νικ. Γ. Κοντοσοπούλου</i> : Προβλήματα τοῦ ἑλληνικοῦ γλωσσικοῦ ἸΑτλαντος [<i>Nicolas G. Contossopoulos</i> , Problèmes de l'Atlas linguistique de Grèce].....	43- 49
<i>Nicolas J. Kontosopulos</i> : Los dialectos en la Grecia con- temporánea.....	51- 58
<i>Titos P. Jochalas</i> : Gli studi albanologici in Grecia.....	59- 67
<i>Titos P. Jochalas</i> : Griechische Orts-und Familiennamen des italoalbanischen Gemeinden Siziliens.....	69- 80
<i>Dikéos V. Vayacacos</i> : Le grec moderne, les dialectes néo- helléniques et le Dictionnaire Historique de la langue grecque de l'Académie d'Athènes.....	81-102
BIBLIOGRAPHIE DE LINGUISTIQUE GRECQUE.....	102-245
Liste des auteurs.....	247-256
Περιεχόμενα τῶν τόμων 1-11 τοῦ «Λεξικογραφικοῦ Δελτίου» [Sommaire des vol. 1-11 du «Bulletin Lexicographique»]	257-260

ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΓΛΩΣΣΙΚΟΥ ΑΤΛΑΝΤΟΣ

Εἰς τὸν προηγούμενον τόμον τοῦ «Λεξικογραφικοῦ Δελτίου» ἐδημοσίευσα μελέτην ὑπὸ τὸν τίτλον Ὁ Γλωσσικὸς Ἄτλας τῆς Ἑλλάδος καὶ τὰ σχετικὰ προβλήματα¹, ἐνθα μεταξὺ τῶν ἄλλων ἔθιξα τὸ πρόβλημα τῆς ἀποδελτιώσεως τῶν δημοσιευθεισῶν μέχρι τοῦδε ἐπὶ τῶν νεοελληνικῶν διαλέκτων καὶ ἰδιωμάτων μελετῶν², καθὼς καὶ τὸ τοῦ προσδιορισμοῦ ἐπὶ χάρτου τῶν προσφυγικῶν ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα ἐγκαταστάσεων³ καὶ τῶν παλαιότερον ὑφισταμένων ξενοφώνων ζωνῶν⁴ προκειμένου νὰ λάβῃ ἰδιαιτέρον ἐν αὐταῖς προσανατολισμὸν τὸ σχετικὸν γλωσσοσυλλεκτικὸν ἔργον. Εἰς τὸ παρὸν ἄρθρον θὰ ἀσχοληθῶ διὰ μακροτέρων μὲ τὰ βασικὰ ταῦτα προβλήματα τοῦ παρασκευαζομένου Γλωσσικοῦ Ἄτλαντος τῆς Ἑλλάδος.

Εἰς τὸ Κέντρον Συντάξεως τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς νέας ἐλληνικῆς γλώσσης καταρτίζεται ἤδη πῖναξ ἀποδελτιωτέων διαλεκτολογικῶν διατριβῶν. Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε καταχωρηθέντων εἰς τὴν ἐπὶ τούτῳ δελτιοθήκην τίτλων διαπιστοῦται ὅτι δι' ὠρισμένας περιοχὰς τῆς Ἑλλάδος ὑπάρχει μία σημαντικὴ βάσις ἐκκινήσεως διὰ γλωσσογεωγραφικὴν μελέτην, ἐφ' ὅσον ἀρκούντως διεξοδικαί καὶ δὴ καὶ ὑπὸ ἐμπειρῶν μελετητῶν γλωσσικαὶ διατριβαὶ ἔχουν γραφῆ διὰ τὸ ἰδίωμα ἢ τὴν διάλεκτον αὐτῶν. Αἱ περιοχαὶ αὗται εἶναι : ἡ Θράκη, ἡ Θεσσαλία, ἡ Ἥπειρος, ὁ νομὸς Κοζάνης, ὁ Πόντος, αἱ Κυθωνίαι τῆς Μ. Ἀσίας, ἡ Λέσβος, ἡ Κρήτη, ἡ Κύπρος, ἡ Κῶς, ἡ Κέα, ἡ Κύθνος, τὸ χωρίον Ἀπύρανθος τῆς Νάξου, ἡ Ρόδος, ἡ Χάλκη τῶν Δωδεκανήσων καὶ ἡ Τσακονιά τῆς Πελοποννήσου. Δὲν πρόκειται νὰ μεταφέρω ἐνταῦθα τὰ βιβλιογραφικὰ δελτία τῆς ρηθείσης δελτιοθήκης ἀποδελτιωτέων μελετῶν, τῶν ὁποίων ἡ ἀξιολόγησις θὰ γίνῃ ἐν καιρῷ ὑπὸ τῶν συντακτῶν τοῦ Κέντρου τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ καὶ ἀφοῦ ἀποδελτιωθῶν καταλλήλως αὗται. Ὁ πλήρης πῖναξ αὐτῶν θὰ δημοσιευθῇ ὅταν τελειώσῃ ἡ σχετικὴ συγκεντρωτικὴ ἐργασία.

Ἡ Μακεδονία, πλὴν τοῦ νομοῦ Κοζάνης καὶ κατὰ δεύτερον λόγον τοῦ νομοῦ Χαλκιδικῆς, ἡ Στερεὰ Ἑλλάς, αἱ Ἰόνιοι νῆσοι, ἡ Εὐβοία πλὴν τῆς περιοχῆς τῆς Κύμης, ἡ Πελοπόννησος πλὴν τῆς Τσακονιάς καὶ κατὰ δεύτερον λόγον τῆς Μάνης, καὶ αἱ λοιπαὶ πλὴν τῶν ἀνωτέρω ἀναφερθεισῶν νῆσοι τοῦ Αἰγαίου πελάγους εἶναι σχεδὸν ἀνεξερευνήτοι ἀπὸ γλωσσικῆς ἀπόψεως. Βεβαίως ὁ χαρακτηρισμὸς τῶν διαφόρων ἐλληνικῶν περιοχῶν ὡς γλωσσικῶς ἐξηρευνημένων ἢ μὴ γίνεται *grosso modo*. Αἱ ἐπὶ μέρους τοπικαὶ διαφοραὶ ὡς πρὸς τὴν φωνητικὴν, τὴν μορφολογίαν ἢ τὸ λεξι-

1. Βλ. Λεξικογραφικὸν Δελτίον, 11 (1966-67), σσ. 115-135.

2. Ἐνθ' ἀν., σ. 121.

3. Ἐνθ' ἀν., σ. 125.

4. Ἐνθ' ἀν., σ. 121, σημ. 4.

λόγιον εἶναι συχνὰ ἀξιοσημεῖωτοι ἐντὸς μιᾶς σχετικῶς εὐρείας γεωγραφικῶς περιφερείας, ὡς π.χ. ἡ Θεσσαλία, ἡ Ἡπειρος, ἡ Θράκη, ὁ Πόντος, ἡ Κρήτη κ.ἄ. καὶ μία γενικὴ μελέτη ἐπὶ τῆς γλώσσης μιᾶς ἢ καὶ πλείονων ὁμοῦ περιοχῶν δὲν εἶναι δυνατὸν εἰμὴ συνοπτικὴν εἰκόνα τῶν διαφορῶν τούτων νὰ παρέχη¹. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον εἶναι ἀναγκαῖα ἡ συστηματικὴ βάσει ἐρωτηματολογίου ἔρευνα καὶ εἰς αὐτὰς ἀκόμη τὰς χαρακτηρισθείσας ἀνωτέρω ὡς γλωσσικῶς ἐξηρευνημένας περιφερείας. Ἄλλως τε ὁ Γλωσσικὸς Ἄτλας πρέπει νὰ στηρίζεται ἐπὶ ἐνιαίῳ δι' ὅλον τὸν ἑλληνικὸν χῶρον ἐρωτηματολογίου. Τὸ γεγονός ὅτι δι' ὠρισμένας περιοχὰς ἔχομεν ἤδη διαλεκτολογικὰς μελέτας βοηθεῖ, ἐνίοτε κατὰ πολὺ, τὸ ἔργον τοῦ καταρτισμοῦ τοῦ ἐρωτηματολογίου καὶ τῆς ἐπισημάνσεως τῶν σημείων ἐρεύνης τοῦ Ἄτλαντος, οὐδόλως ὅμως ἀναπληροῦ τὸ ἐρωτηματολόγιον.

Αἱ 1200 χειρόγραφοι συλλογαὶ διαλεκτολογικοῦ ὕλικου, αἵτινες ἀπόκεινται εἰς τὸ Κέντρον συντάξεως τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ, ἔρχονται εἰς πολλὰς περιπτώσεις νὰ καλύψουν τὰ ἐκ τῆς ἐλλείψεως εἰδικῶν μελετῶν κενὰ ἢ καὶ νὰ συμπληρώσουν τὰς γνώσεις μας περὶ τοῦ ιδιώματος «ἐξηρευνημένων» ὑπὸ τῶν μελετητῶν τόπων. Οὕτω π.χ. πλούσια καὶ μὲ ἀπληκρῖβωμένον ὕλικὸν χειρόγραφα κατέχει τὸ ὡς ἄνω Κέντρον ἐκ τῶν Κυκλάδων, τῆς Τριφυλίας (Μεσσηνίας), τῆς Μάνης, τῆς Ναυπακτίας, τῆς περιοχῆς Βοῖου Μακεδονίας κ.ἄ. Μακεδονικῶν περιοχῶν, τῆς Εὐβοίας, τῶν Δωδεκανήσων, διαφόρων περιοχῶν τῆς Κρήτης καὶ τῆς Μ. Ἀσίας, τῶν εἰς τὰ Μακεδονικὰ παράλια Μικρασιατικῶν συνοικισμῶν καὶ ἐξ ἄλλων τόπων². Τὴν ἀξιολόγησιν τῶν χειρογράφων τούτων συλλογῶν ἀνέλαβον ἤδη οἱ συντάκται τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ προκειμένης τῆς ἐπὶ γεωγραφικοῦ χάρτου τῆς Ἑλλάδος ἀποτυπώσεως τῆς συμβολῆς τοῦ ἐκ τῆς πηγῆς ταύτης ὕλικου εἰς τὸν καταρτισμὸν τοῦ Γλωσσικοῦ Ἄτλαντος³.

Ἐκ τῶν ἐντύπων, αὐτοτελῶς ἢ ἐν περιοδικοῖς συγγράμμασι δημοσιευθεισῶν, συλλογῶν γλωσσικοῦ ὕλικου (γλωσσαρίων) ἢ πλέον ἀξιόλογος ἀπὸ ἀπόψεως ὄγκου, ἀλλὰ καὶ τρόπου προσφορᾶς τῶν λέξεων, εἶναι ἡ τοῦ Γ. Ε. Παγκάλου, ἀποτελοῦσα τοὺς τόμους Β - ΣΤ^α τοῦ ἔργου του «Τὸ γλωσσικὸν ἴδιωμα τῆς Κρήτης» (Ἀθῆναι,

1. Πρβλ. τὰς μελέτας Α. Α. Παπαδοπούλου, Γραμματικὴ τῶν βορείων ιδιωμάτων τῆς νέας ἑλληνικῆς γλώσσης, Ἀθῆναι, 1926 καὶ Χρ. Παντελίδου, Φωνητικὴ τῶν νεοελληνικῶν ιδιωμάτων Κύπρου, Δωδεκανήσου καὶ Ἰκαρίας, Ἀθῆναι, 1929.

2. Ἐνδεικτικῶς ἀναφέρω τὰ χειρόγραφα τῶν συντακτῶν τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ : Δικ. Βαγιακάκου (Διευθυντοῦ τοῦ Κέντρου) ἐκ Μάνης, Καργκέζε τῆς Κορσικῆς κ.ἄ. τόπων, Στ. Μάνεση, ἐκ Βοῖου Μακεδονίας, Κυκλάδων, Σάμου, Ἡλείας καὶ μικρασιατικῶν ἐν Μακεδονίᾳ συνοικισμῶν, Ἄν. Καραναστάση ἐκ Δωδεκανήσου καὶ ἐκ νοτίου Ἰταλίας, Νικ. Κοντοσοπούλου ἐκ Λήμνου, Παρνασσίδος, Ἡμαθίας, Σερρών, Πιερίας καὶ ἐκ διαφόρων προσφυγικῶν ἐγκαταστάσεων καὶ Δημ. Κρεκούκια ἐκ Σαμοθράκης, Κερκύρας, Θεσπρωτίας κ.ἄ. τόπων. Ἀναφέρω ἐπίσης καὶ τὰ χειρόγραφα τῶν συλλογῶν Διαλεχτῆς Ζευγώλη-Γλέζου ἐξ Ἀπυράνθου Νάξου, Μαρίας Λιουδάκη ἐκ τοῦ νομοῦ Λασιθίου Κρήτης, Φωτίου Λίτσα ἐκ Τριφυλίας καὶ Στεφ. Ξανθοῦδίδου ἐκ διαφόρων τόπων τῆς Κρήτης.

3. Βραχεῖαν περιγραφὴν τῶν ἐκ Κρήτης χειρογράφων τοῦ Κέντρου τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ δύναται νὰ ἴδῃ ὁ ἐνδιαφερόμενος εἰς τὰς σελ. 87-88 τῆς διδακτορικῆς μου διατριβῆς «Γλωσσογεωγραφικαὶ διερευνήσεις εἰς τὴν κρητικὴν διάλεκτον», Ἀθῆναι 1969.

1959-1970)¹. Πλήρης κατάλογος τῶν γλωσσarίων τούτων θέλει ἐπίσης δημοσιευθῆ ἐν καιρῷ εἰς τὸ «Λεξικογραφικὸν Δελτίον». Ἐνταῦθα προτείνεται ἡ ἐπὶ χάρτου δῆλωσις τῶν σημείων, ἐκ τῶν ὁποίων αἱ διαλεκτολογικαὶ μελέται καὶ τὰ ἔντυπα γλωσσάρια προσκομίζουσι ὑλικόν.

Οἱ Μικρασιατικοὶ συνοικισμοὶ ἀποτελοῦν ἐν τῶν σημαντικωτέρων προβλημάτων τῆς ἑλληνικῆς γλωσσογεωγραφίας². Ἡ ἐγκατάστασις τῶν ἐκ Μ. Ἀσίας καὶ Ἀνατ. Θράκης προσφύγων ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς ἐλευθέρας Ἑλλάδος μετὰ τὴν Μικρασιατικὴν καταστροφὴν (1922) καὶ ἡ διὰ τῆς ἐπακολουθησάσης ἀνταλλαγῆς τῶν πληθυσμῶν ἀποχώρησις τῶν τουρκοφώνων κατοίκων τῆς βορείου Ἑλλάδος μετέβαλον ἄρδην τὸν γλωσσικὸν χάρτην ὀρισμένων ἑλληνικῶν ἐπαρχιῶν, κυρίως δὲ τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης³. Οἱ πρόσφυγες συνεκεντρώθησαν κατὰ μέγα ποσοστὸν εἰς τὰ μεγάλα ἄστικά κέντρα τῆς χώρας (Ἀθήνας, Πειραιᾶ, Θεσσαλονίκην, Βόλον, Ἡράκλειον Κρήτης, Μυτιλήνην κλπ.), ἔνθα ἐγκατεστάθησαν εἰς ἰδίους συνοικισμοὺς εἰς τὰς ἀκραίας συνοικίας καὶ τὰ προάστια αὐτῶν⁴. Συμπαγεῖς ὅμως πληθυσμοί, ἐκ Ποντίων⁵ κυρίως καὶ ἀνατολικο-Θρακῶν, ἐγκατεστάθησαν εἰς τὴν Μακεδονίαν καὶ τὴν Θράκην πληρώσαντες τὰ κενά, τὰ ὁποῖα ἄφησαν οἱ ἐκεῖθεν ἀναχωρήσαντες τουρκοικοὶ πληθυσμοί. Συμφώνως πρὸς τὰ δεδομένα τῆς ἀπογραφῆς τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἑλλάδος τοῦ ἔτους 1928 ὁ πληθυσμὸς τῆς Μακεδονίας ἀπετελεῖτο κατὰ 45,2% ἀπὸ Μικρασιάτας καὶ ἀνατολικο-Θρακίας πρόσφυγας⁶, ὁ δὲ τῆς Θράκης κατὰ 35,5%, ὁ τοῦ ἠνωμένου τότε νομοῦ Ἀττικοβοιωτίας κατὰ 27,5% (περιοχὴ τοῦ πολεοδομικοῦ συγκροτήματος Ἀθηνῶν - Πειραιῶς - περιχώρων : 33,2% πρόσφυγες), τῆς Λέσβου κατὰ 22%, τῆς Χίου κατὰ 18,4%, τοῦ νομοῦ Ἡρακλείου Κρήτης κατὰ 14% καὶ τοῦ νομοῦ Λαρίσσης (εἰς ὃν ὑπήγετο τότε καὶ ὁ σημερινὸς νομὸς Μαγνησίας)

1. Ὁ πρῶτος τόμος τοῦ ἔργου εἶναι ἀφιερωμένος εἰς τὴν γραμματικὴν τῆς κρητικῆς διαλέκτου.

2. Βλ. τὴν μελέτην μου «Ὁ Γλωσσικὸς Ἀτλας τῆς Ἑλλάδος καὶ τὰ σχετικὰ προβλήματα», ἐνθ' ἀν., ἐν σ. 125.

3. Παρόμοιον φαινόμενον ἀναμιξέως διαλέκτων παρατηρεῖται σήμερον εἰς τὴν Δυτ. Γερμανίαν, ἔνθα ἐγκατεστάθησαν πολλαχοῦ ἐν μέσῳ τοῦ γηγενοῦς στοιχείου συμπαγεῖς πληθυσμοὶ προσφύγων ἐξ ἀνατολικῆς Γερμανίας.

4. Οὕτως ἐδημιουργήθησαν ἢ ἀνεπτύχθησαν ἀλματωδῶς ἀπὸ δημογραφικῆς ἀπόψεως αἱ περίξ τῶν Ἀθηνῶν πόλεις-προάστια Καλλιθέα, Νέα Σμύρνη, Ὑμηττός, Βύρων, Καισαριανή, Ν. Ἰωνία, Ν. Φιλαδέλφεια, Περιστέρι κ.ἄ. καθὼς καὶ αἱ ἀθηναϊκαὶ συνοικίαι τῶν Ἀμπελοκήπων, τοῦ Γκύζη, τοῦ Κυνοσάργους κ.ἄ., αἱ δυτικῶς τοῦ Πειραιῶς πόλεις Νίκαια (τέως Κοκκινιά), Ἅγιος Γεώργιος Κερατσίνι, Νέον Ἰκόνιον κ.ἄ., πλῆθος δῆμων περίξ τῆς Θεσσαλονίκης, ἡ Νέα Ἰωνία τοῦ Βόλου, ἡ Ν. Ἀλικαρνασός, ὁ Κατσαμπᾶς καὶ αἱ Ν. Κλαζομεναὶ τοῦ Ἡρακλείου Κρήτης κλπ.

5. Χάρις εἰς τὰς συμπαγεῖς ἐγκαταστάσεις Ποντίων ἐν Μακεδονίᾳ ἡ ποντιακὴ διάλεκτος δὲν ἔχει ἀκόμη πλήρως σιγηθῆ. Ὁ Ἰσ. Ν. Λαυρεντίδης εἰς τὴν μελέτην του «Ἡ ἐν Ἑλλάδι ἐγκατάστασις τῶν ἐκ Πόντου Ἑλλήνων. Α'. Νομὸς Σερρῶν», Ἀρχεῖον Πόντου 29 (1969), σσ. 341-382, ἀναφέρει λεπτομερῶς εἰς ποῖα χωρία τοῦ νομοῦ Σερρῶν ὁμιλεῖται αὕτη.

6. Ἡ μεγαλυτέρα ἀναλογία προσφύγων παρετηρήθη εἰς τὴν ἐπαρχίαν Νέστου (98%) καὶ ἡ μικροτέρα εἰς τὸν νομὸν Φλώρινης (15,2%). Βλ. καὶ τὸν σχετικὸν χάρτην ἐν ΜΕΕ, τόμ. «Ἑλλάς» (1934), σ. 407.

κατὰ 11,5%¹. Ἀποτέλεσμα τῆς νέας διαμορφώσεως τῆς συστάσεως τοῦ πληθυσμοῦ τῆς βορείου Ἑλλάδος εἶναι τὸ γεγονός ὅτι ἡ λαλουμένη εἰς τὴν Μακεδονίαν καὶ τὴν Θράκην ἑλληνικὴ γλῶσσα δὲν παρουσιάζει ἐνιαίαν μορφήν, ἀλλ' ἀποτελεῖ μωσαϊκὸν ἐκ βορείων, ἡμιβορείων, νοτίων, Ποντιακῶν καὶ Καππαδοκικῶν ιδιωμάτων². Δυστυχῶς τὰ Μακεδονικὰ ιδιώματα, ἐξαιρέσει τῶν τοῦ νομοῦ Κοζάνης καὶ κατὰ δεύτερον λόγον τῶν τοῦ νομοῦ Χαλκιδικῆς, δὲν ἔχουν, ὡς ἤδη ἐλέχθη καὶ ἀνωτέρω, ἀποτελέσει μέχρι τοῦδε ἀντικείμενον μελέτης ἐπιστημονικῆς³. Γενικῶς παρατηροῦμεν ὅτι ἡ ἑλληνικὴ λαλεῖται σήμερον ὑπὸ τὸν βόρειον φωνηεντισμὸν εἰς ὠρισμένας μόνον περιοχὰς τῆς Μακεδονίας καὶ συγκεκριμένως εἰς τὸν νομὸν Πιερίας, εἰς τμήμα τῆς ἐπαρχίας Ναούσης καὶ τὴν ἐπαρχίαν Ἡμαθίας τοῦ ὁμωνύμου νομοῦ, εἰς τὰ πλεῖστα χωρία τοῦ νομοῦ Γρεβενῶν, τὸ μεγαλύτερον τμήμα τῆς ἐπαρχίας Κοζάνης τοῦ ὁμωνύμου νομοῦ, εἰς πολλὰ χωρία τῆς ἐπαρχίας Βοῖου τοῦ νομοῦ Κοζάνης, εἰς τὰ περισσότερα χωρία τοῦ νομοῦ Καστορίας καὶ ἐντὸς τῆς ὁμωνύμου πρωτευούσης αὐτοῦ, εἰς τμήμα τῆς ἐπαρχίας Λαγκαδᾶ τοῦ νομοῦ Θεσσαλονίκης, εἰς πολλὰ χωρία τοῦ δυτικοῦ τμήματος τοῦ αὐτοῦ νομοῦ, εἰς τὴν ἐπαρχίαν Ἀρναίας καὶ τὸ ἀνατολικὸν τμήμα τῆς ἐπαρχίας Χαλκιδικῆς τοῦ ὁμωνύμου νομοῦ (περιλαμβανομένων τῶν χερσονήσων Κασάνδρας καὶ Σιθωνίας), εἰς τὰς ἐπαρχίας Βισαλτίας, Σερρῶν καὶ Φυλλίδος τοῦ νομοῦ Σερρῶν, εἰς τὴν πόλιν τῶν Σερρῶν καὶ τέλος εἰς τμήμα τῆς ἐπαρχίας Παγαίου τοῦ νομοῦ Καβάλας καθὼς καὶ εἰς τὴν νῆσον Θάσον. Σποραδικῶς ἀκούομεν τὸν βόρειον φωνηεντισμὸν καὶ εἰς ἄλλα σημεῖα τῆς Μακεδονίας εἴτε ἀπὸ τοῦ στόματος αὐτοχθόνων εἴτε ἀπὸ τοῦ στόματος προσφύγων ἐξ ἀνατ. Θράκης. Εἰς τὴν Θράκην βόρεια ιδιώματα λαλοῦνται καθ' ὅλην τὴν ἑκτασιν αὐτῆς ὑπὸ αὐτοχθόνων καθὼς καὶ ὑπὸ ἀνατολικο-Θρακῶν προσφύγων. Οἱ κάτοικοι ὠρισμένων προσφυγικῶν συνοικισμῶν λα-

1. Ἀναφέρω μόνον τοὺς νομούς, οἵτινες ἔδωσαν κατὰ τὴν ἀπογραφὴν ποσοστὸν προσφύγων ἄνω τοῦ 10% ἐπὶ τοῦ συνόλου τοῦ πληθυσμοῦ των.

2. Ἀξίζει νὰ σημειωθῇ ἐνταῦθα ὅτι γλωσσικὴ ἀνάμιξις παρατηρεῖτο ἐν Μακεδονίᾳ καὶ πρὸ τῆς ἐγκαταστάσεως τῶν προσφύγων μεταξὺ τῶν γηγενῶν κατοίκων της. Ἦδη κατὰ τὸ 1917 ὁ Γερ. Καψάλης, Λαογραφία 6 (1917), σ. 452, γράφει σχετικῶς: «Ἐν Μακεδονίᾳ, ἥς αἱ διάλεκτοι ἀνήκουσιν εἰς τὰ βόρεια ιδιώματα, ἅτινα διακρίνει ὁ ἰσχυρὸς τόνος, ἔνεκα τοῦ ὁποίου ἐπέρχεται ἡ ἐξασθένησις τῶν φωνηέντων ι καὶ ου καὶ ἡ τροπὴ τοῦ ε καὶ ο εἰς ι καὶ ου, παρατηρεῖται οὐ σμικρὰ διαφορὰ ἐν τῇ προφορᾷ μεταξὺ τῶν κατοίκων πόλεως τινος ἀπὸ τῶν κατοίκων ἄλλης πόλεως γείτονος. Πολλάκις παρατηρεῖται διαφορὰ καὶ ἐν τῇ προφορᾷ τῶν κατοίκων μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς πόλεως, ὀφειλομένη οὐ μόνον εἰς τὴν διάφορον μεταξὺ των πνευματικὴν μόρφωσιν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν διάφορον καταγωγὴν των, διότι ἐν μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ πόλει δύναται τις νὰ εὔρη ἱκανοὺς τὸν ἀριθμὸν κατοίκους μεταικήσαντας ἄλλοθεν, ἐκ χωρίων καὶ πόλεων πολλάκις πολὺ ἀπεχουσῶν». Εἰς τὸν τόμον «Ἑλλάς», σ. 405-6 τῆς ΜΕΕ δύναται νὰ ἴδῃ ὁ βουλόμενος τὴν ἱστορίαν τῶν πρὸ τῆς ἀνταλλαγῆς τῶν πληθυσμῶν κατὰ τὸ 1922 ἐγκαταστάσεων προσφύγων ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Θράκῃ.

3. Τὴν ἀνάγκην μελέτης τῆς μακεδονικῆς διαλέκτου ἐτόνισεν ἤδη πρὸ πολλοῦ ὁ Γ. Ἀναγνωστόπουλος ἐν ΜΕΕ, τόμ. 16 (1931), σ. 526, ἄρθρον Νέα μακεδονικὴ διάλεκτος, γράφων: «ἡ ἔρευνα τῶν μακεδονικῶν ιδιωμάτων εἶναι ἐπείγουσα ἐπιστημονικὴ ἀνάγκη, τοσοῦτω μᾶλλον καθόσον ἡ ἐν Μακεδονίᾳ ἐγκατάστασις πυκνῶν καὶ παντοδαπῶν προσφυγικῶν πληθυσμῶν θὰ ἀλλοιώσῃ πολλαχοῦ τὴν ἐγγῶριον διάλεκτον καὶ θὰ παραγάγῃ μεικτὰ ιδιώματα, διάφορα κατὰ πολὺ τῆς πρότερον ἐκασταχοῦ ὁμιλουμένης, ἡ ὁποία οὕτω θὰ ἐκινδύνευεν — ἐν περιπτώσει μὴ ἐγκαίρου ἐρεύνης της — νὰ μείνῃ ἔσσει ἀγνωστος εἰς τὴν ἐπιστήμην».

λοῦν ἡμιβόρεια ἢ νότια ἰδιώματα¹. Τὰ ἡμιβόρεια ἰδιώματα ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Θράκῃ λαλοῦνται ὑπὸ τῶν ἐκ τοῦ πρὸς Α. τῆς γραμμῆς Ραιδεστοῦ - Λουλέ Μπουργιάς - Σαράντα Ἐκκλησιῶν² τμήματος τῆς ἀνατ. Θράκης προερχομένων προσφύγων καθὼς καὶ ὑπὸ τῶν καταγομένων ἐκ τινων τόπων τῆς Βιθυνίας καὶ τῶν ἀσιατικῶν παραλίων τῆς Προποντίδος. Βεβαίως μετὰ τῶν διαφόρων τοπικῶν ἰδιωμάτων βορείου ἢ ἡμιβορείου φωνηεντισμοῦ τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης ὑπάρχουν πλεῖσται μορφολογικαί, ἀλλὰ καὶ φωνητικαὶ διαφοραί, ὡς δύναται τις νὰ διαπιστώσῃ ἐκ τῶν σχετικῶν διαλεκτολογικῶν μελετῶν³. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰ νότια ἰδιώματα, ταῦτα λαλοῦνται ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Θράκῃ ὑπὸ τῶν ἐκ τῆς περιοχῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἐκ τινων περιοχῶν τῶν ἐπὶ τοῦ Αἰγαίου καὶ τῆς Προποντίδος Μικρασιατικῶν παραλίων προερχομένων προσφύγων. Τὰ ποντιακὰ ἐξ ἄλλου ἰδιώματα ζοῦν ἀκόμη εἰς πολλὰ χωρία τῶν νομῶν Δράμας, Σερρῶν⁴, Καβάλας, Πέλλης, Κιλκίς καὶ Πιερίας, ὅπου εἶναι ἐγκατεστημένοι συμπαγεῖς ποντιακοὶ πληθυσμοί. Ἡ ἐπισήμανσις τοῦ τόπου προελεύσεως τῶν κατοίκων ἐκάστης κώμης ἢ χωρίου τῆς βορείου Ἑλλάδος καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἢ ἐπισήμανσις τοῦ εἴδους τοῦ γλωσσικοῦ αὐτῶν ἰδιώματος πρέπει νὰ προηγηθῇ τοῦ γλωσσοσυλλεκτικοῦ διὰ τὸν Ἄτλαντα ἔργου⁵. Εἶναι ἀνάγκη, μὲ ἄλλους λόγους, νὰ προηγηθῇ ἢ κατὰστρωσις χάρτου ἐμφαίνοντος τὴν γλωσσικὴν κατάστασιν τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος ἐδαφῶν⁶ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ αἰῶνος μας, καθὼς

1. Διὰ τὸν προσδιορισμὸν τοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος τῶν ἐξ ἀνατ. Θράκης προσφύγων ἔχομεν τὴν μελέτην τοῦ Ν. Π. Ἀνδριώτη, Τὰ ὄρια τῶν βορείων, ἡμιβορείων καὶ νοτίων ἐλληνικῶν ἰδιωμάτων τῆς Θράκης, Ἀρχεῖον τοῦ Θρακ. Λαογρ. καὶ Γλωσσ. Θεσαυροῦ 10 (1943), σσ. 131-148. Δυστυχῶς δὲν διαθέτομεν παρομοίαν ἐργασίαν διὰ τὴν πρὸ τῆς ἀνταλλαγῆς τῶν πληθυσμῶν Μακεδονίαν.

2. Βλ. Ν. Π. Ἀνδριώτην, ἐνθ' ἄν., σ. 137.

3. Πρβλ. προχειρῶς : Α. Α. Παπαδοπούλου, Γραμματικὴ τῶν βορείων ἰδιωμάτων τῆς νέας ἐλληνικῆς γλώσσης, *Εἰθ. Μπουντώνα*, Μελέτη περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος Βελβεντοῦ καὶ τῶν περιχώρων αὐτοῦ, Ἀθήναι, 1892 καὶ *Στίλπ. Κυριακίδου*, Γλωσσογεωγραφικὰ σημειώματα ἐκ δυτικῆς Θράκης, *Λεξικογραφικὸν Ἀρχεῖον* 6 (1923), σσ. 362-387.

4. Βλ. Ἰσ. Ν. Λαυρεντίδην, ἐνθ' ἄν.

5. Ὁ συγγραφεὺς τοῦ παρόντος ἄρθρου ἔχει καταστρώσει τὸν σημερινὸν γλωσσικὸν χάρτην τῶν νομῶν Πέλλης, Σερρῶν, Ἡμαθίας καὶ Πιερίας (βλ. χειρόγραφα ὑπ' ἀριθ. 860, 903, 920 καὶ 960 τοῦ Κέντρου Συντάξεως τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ).

6. Εὐνόητον εἶναι ὅτι ἡ ὑπαρξὶς προσφυγικῶν συνοικισμῶν καὶ εἰς τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα (Εὐβοίαν, Πελοπόννησον, Ἀττικὴν, Θεσσαλίαν, Στερεάν Ἑλλάδα, Κρήτην κλπ.) θέλει ληφθῆ ὑπ' ὄψιν κατὰ τὴν συγκέντρωσιν τοῦ ὕλικου, ἂν καὶ εἰς τὰς νοτίους ἐπαρχίας τῆς χώρας (Πελοπόννησον καὶ Κρήτην κυρίως) οἱ ἐγκατασταθέντες πρόσφυγες καὶ εὐαριθμοὶ ἦσαν, ἀλλὰ καὶ ποικίλης προελεύσεως, καὶ οὕτω ταχέως ἀφωμοιώθησαν γλωσσικῶς ὑπὸ τοῦ ἐντοπίου πληθυσμοῦ. Ἐνταῦθα δέον νὰ σημειωθῇ καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ παρεχόμενος ὑπὸ τοῦ Μ. Τριανταφυλλίδη εἰς τὸ ἔργον του «Νεοελληνικὴ Γραμματικὴ. Ἱστορικὴ Εἰσαγωγή» (ἐκτὸς κειμένου, μετὰ τῶν σσ. 80 καὶ 81) χάρτης τοῦ προσφυγικοῦ ἐποικισμοῦ ἐν Ἑλλάδι δὲν ἀποδίδει τὴν ἐν προκειμένῳ ἀλήθειαν, καθ' ὅσον μόνον ἢ Μακεδονία, ἢ Θράκη καὶ τὸ λεκανοπέδιον τῶν Ἀθηνῶν ἔχουν καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν αὐτῶν προσφυγικὰς ἐγκαταστάσεις, ἐνῶ αἱ λοιπαὶ περιοχαὶ τῆς χώρας ἐλαχίστας καὶ ταύτας συγκεντρωμένας, ὡς ἤδη ἐλέχθη ἀνωτέρω, περὶ τῶν μεγάλων πόλεων.

καὶ ἑτέρου ἐμφαίνοντος λεπτομερῶς τὴν μετὰ τὸ 1924 τοιαύτην¹. Ἰκανὴν βοήθειαν εἰς τὸν καταρτισμὸν τοῦ δευτέρου τούτου χάρτου προσφέρουν ὁ ἐποικιστικὸς καὶ ὁ ἐθνολογικὸς-συγκριτικὸς τῆς πληθυσμιακῆς συστάσεως τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς δυτικῆς Θράκης κατὰ τὰ ἔτη 1912 καὶ 1926 χάρται, οἱ ἐπισυνημμένοι εἰς τὸ βιβλίον τοῦ *Ch. P. Howland* «L'établissement des réfugiés grecs», ὅπερ ἐξέδωκεν ἡ Κοινωνία τῶν Ἑθνῶν ἐν Γενεύῃ τὸ 1926.

Διαλεκτικῆς πολυμορφίας δὲν στερεῖται καὶ ἡ Ἡπειρος : βόρεια ἰδιώματα εἰς τὸ μεγαλύτερον τμήμα τῆς, νότια εἰς τὴν Θεσπρωτίαν, τὸ Πωγῶνι καὶ τὴν βόρειον Ἡπειρον, ἡμιβόρεια εἰς τινὰς περιοχὰς (Βούρμπιανη κ.ά.).

Ὁ ἑλληνικὸς λαὸς σήμερον εἶναι ἀπὸ γλωσσικῆς ἀπόψεως ὁ πλέον ὁμοιογενὴς λαὸς τῆς κεντρικῆς καὶ νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης. Οἱ ξενόφωνοι Ἕλληνες δὲν εἶναι σήμερον εἰμὴ χιλιάδες τινὲς διγλώσσων ἀτόμων ἡλικίας κατὰ τὸ πλεῖστον ἄνω τῶν 50 ἐτῶν². Σημαντικωτέρα ἀπὸ γλωσσογεωγραφικῆς ἀπόψεως εἶναι ἡ ἀλβανόφωνος περιοχὴ. Αὕτη παρεμβάλλεται μεταξὺ τοῦ χώρου τῶν βορείων καὶ τοῦ χώρου τῶν νοτίων ἰδιωμάτων τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Εὐβοίας³, ἤτοι περιλαμβάνει τὴν Βοιωτίαν (πλὴν τοῦ ΒΔ τμήματος αὐτῆς)⁴ μετὰ σφηνὸς ἐντὸς τῆς ΝΑ ἐσχατιᾶς τοῦ νομοῦ Φθιώτιδος, τὴν Ἀττικὴν (πλὴν τοῦ πολεοδομικοῦ συγκροτήματος τῶν Ἀθηνῶν - Πειραιῶς), τὴν Κορινθίαν⁵, τὴν Ἀργολίδα, τὴν νότιον Εὐβοίαν καὶ τὰς νήσους Σαλαμίνα, Ὑδραν καὶ Σπέτσας. Οἱ κάτοικοι τῶν περιοχῶν τούτων ὁμιλοῦν σήμερον τὴν κοινὴν νεοελληνικὴν μὲ νότιον φωνηεντισμὸν, οἱ γηραιότεροι δὲ ἐξ αὐτῶν ἐνθυμοῦνται ἐκ παραλλήλου καὶ τὴν ἀλβανικὴν τῶν διάλεκτον⁶. Τὰ ὅρια τῆς ἀλβανοφώνου τέως ζώνης δέον ὅπως καθορισθοῦν ἐπακριβῶς⁷ προτοῦ ἐπισημανθοῦν

1. Ἡ συλλογὴ τῶν ἀπαντήσεων εἰς τὸ ἐρωτηματολόγιον τοῦ Ἄτλαντος θὰ γίνεται πάντοτε βάσει τῶν δύο τούτων χαρτῶν.

2. Πράκειται κυρίως περὶ τῶν Τούρκων τῆς Θράκης καὶ τῶν Δωδεκανήσων (Ρόδου καὶ Κῶ), περὶ τῶν ἐλαχίστων σήμερον ἐπιζώντων τουρκοφώνων Ἑλλήνων Μικρασιατῶν προσφύγων, κατοίκων τῶν διαφόρων ἀνά τὴν χώραν μικρασιατικῶν συνοικισμῶν, περὶ τῶν βλαχοφώνων τῆς Πίνδου καὶ τῶν ἀλβανοφώνων τῆς κεντρικῆς Ἑλλάδος. Ἡ λαϊκὰ τοῦ Β' Παγκοσμίου πολέμου ἐξηφάνισε τοὺς ἰσπανοφώνους Ἑβραίους τῆς Θεσσαλονίκης.

3. Πρβλ. τὴν ὑπὸ τοῦ Ν. Ἀνδριώτη, Τὰ ὅρια τῶν βορείων, ἡμιβορείων καὶ νοτίων ἰδιωμάτων τῆς Θράκης, ἐνθ' ἄν., σσ. 145-146, ἀναφερομένην ὑπαρξίν συμπαγοῦς ξενοφώνου ζώνης μεταξὺ τῶν βορείων καὶ ἡμιβορείων ἰδιωμάτων ἐν Β. καὶ ἐν ΝΑ. Θράκη.

4. Τὰ ὅρια τῶν βορείων ἰδιωμάτων ἐν Βοιωτίᾳ δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστά.

5. Βλ. Ἰω. Πούλου, Ἡ ἐποίκησις τῶν Ἀλβανῶν εἰς Κορινθίαν, Ἑπετ. Μεσαιων. Ἀρχεῖου 3, 1950, σσ. 31-105, ἐνθα καὶ ἐκτὸς κειμένου χάρτης τῆς Κορινθίας ἐμφαίνων τὰ ἀλβανόφωνα χωρία αὐτῆς.

6. Πρβλ. Ἰω. Πούλου γράφοντα ἐνθ' ἄν., σ. 93, σημ. 2 : «Ἐν τοῖς ἀλβανοφώνοις χωρίοις οἱ ἄγοντες ἡλικίαν οὐχὶ ἀνωτέραν τῶν 25 ἐτῶν ἢ ἀγνοοῦσι τὰ «Ἀρβανίτικα» ἢ δὲν ὁμιλοῦσι ταῦτα. Τοῦτο τοῦλάχιστον ἰσχύει διὰ τοὺς ἀλβανοφώνους τῆς Κορινθίας, ὡς γνωρίζομεν ἐξ ἰδίας ἀντιλήψεως».

7. Διὰ τοὺς Ἑλληνο-ἀλβανοὺς πλὴν τῆς ἀνωτέρω (σημ. 27) ἀναφερθείσης μελέτης τοῦ Ἰω. Πούλου βλ. καὶ Μιχ. Λαμπρινίδου, Οἱ Ἀλβανοὶ κατὰ τὴν κυρίως Ἑλλάδα καὶ τὴν Πελοπόννησον (Ἀθήναι, 1907), Α. Πασχάλη, Οἱ Ἀλβανοὶ εἰς τὰς Κυκλάδας, Ἡμερολόγιον Μεγάλης Ἑλλάδος, 1934 (Ἀθήναι), σσ. 262-282 καὶ Π. Φουρίκη, Ἡ ἐν Ἀττικῇ ἐλληναλβανικὴ διάλεκτος, Ἀθηνᾶ 44 (1932), σσ. 28-76 καὶ 45 (1933), σσ. 49-180.

τὰ σημεῖα ἐρέυνης διὰ τὸν Γλωσσικὸν Ἄτλαντα καὶ ἀρχίση τὸ βάσει τοῦ ἐρωτηματολογίου γλωσσοσυλλεκτικὸν ἔργον. Ἡ διαλεκτολογικὴ ἐρευνα εἰς τὰς περιοχὰς τῆς ἐλληναλβανικῆς διαλέκτου ὀλίγα θὰ εἶχε νὰ ἀποδώσῃ τὰ χρήσιμα διὰ τὸν Ἄτλαντα ἐφ' ὅσον ἡ ἐλληνικὴ τὴν ὁποῖαν λαλοῦν οἱ κάτοικοι αὐτῶν εἶναι ἡ κοινὴ νεοελληνικὴ καὶ ἡ σχολικὴ γλῶσσα.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Γ. ΚΟΝΤΟΣΟΠΟΥΛΟΣ

PROBLÈMES DE L'ATLAS LINGUISTIQUE DE GRÈCE

Par NICOLAS G. CONTOSOPOULOS

Résumé

Dans le présent article l'auteur traite en détail trois des principaux problèmes de l'Atlas Linguistique de la Grèce en cours de rédaction, problèmes qu'il avait simplement éffleurés dans son étude publiée dans le 11e volume du « Lexicografikon Deltion » :

a) *Problème de fichage* des études sur les dialectes grecs publiées jusqu'alors, qui aidera à inventorier les divers phénomènes linguistiques et à délimiter les points d'enquête de l'Atlas. Si certaines régions de Grèce ont déjà fait l'objet de recherches systématiques, d'autres sont entièrement inexplo- rées du point de vue linguistique. La matière linguistique contenue dans des livres ou des revues, ainsi que le matériel fourni par les 1200 collections manus- crites de mots dialectaux déposées au Centre de rédaction du Dictionnaire Historique de l'Académie d'Athènes, enrichissent nos connaissances quant aux dialectes grecs modernes. L'auteur propose que l'on indique sur une carte géographique les endroits pour lesquels nous possédons un matériel linguisti- que, soit imprimé, soit manuscrit, ou bien encore des études dialectologiques.

b) *Problème des réfugiés* établis en Grèce, surtout dans les régions de Macédoine et de Thrace, où les réfugiés grecs provenant de l'Asie Mineure, du Pont et de la Thrace orientale se sont mêlés avec les indigènes donnant comme résultat la corruption réciproque des patois. La composition de la po- pulation de ces deux régions, avant et après l'établissement des réfugiés, y est présentée et l'on propose de constituer une carte indiquant pour chaque village la provenance de la partie non indigène de ses habitants.

c) *Problème des Grecs non grecophones*. L'homogénéité actuelle du peuple grec, pour ce qui est de la langue, y est soulignée, et l'on cherche à délimiter exactement sur la carte la zone habitée par la population ex-albanophone parlant aujourd'hui non pas une forme dialectale du grec, mais la koiné ur- baine, et de ce point de vue, ne présentant pas d'intérêt pour la collection du matériel pour l'Atlas Linguistique de la Grèce.